

Snor, een van de soorten die profiteerden van een natte Sahel.
Foto: Ran Schols.

BMP-resultaten 2011: regen in Sahel en sneeuw bij ons bepalend voor onze broedvogels

Het jaar 2011 was erg spannend voor het Broedvogel Monitoring Project (BMP). Veel tellers zullen daarbij denken aan de grootschalige introductie van Autoclustering (zie kader). In dit artikel kijken we naar de vogels zelf: hoe verliep hun broedseizoen in 2011 en zijn er patronen te ontdekken in die grote berg door alle BMP-ers bij elkaar getelde gegevens?

Telgebieden

Op het moment van schrijven waren 1709 in 2011 getelde BMP-telgebieden in de categorieën A (Alle soorten), B (Bijzondere soorten), W (Weide- en akkervogels), R (Roofvogels) en S (Stadsvogels) verwerkt. Ongetwijfeld zullen er nog wat tellingen binnendruppelen, het totaal aantal zal dus nog wat stijgen.

Het aantal in 2011 getelde plots lag beduidend boven het ietwat magere 2010. Vooral de A-telgebieden sprongen eruit: liefst 100 meer getelde plots dan het jaar ervoor. Diverse tellers gaven aan in de nieuwe autoclusteroptie een stimulans te zien om weer flink te gaan BMP-en. Dat horen we natuurlijk graag! Vrijwilligers namen weer een aanzienlijk deel van de getelde gebieden voor hun rekening. Wat mag Sovon zich toch gelukkig prijzen met zo'n actieve achterban! Een belangrijke rol, vooral in agrarisch gebied, is voorts weggelegd voor de provincies. Helaas wordt het er voor de provincies niet makkelijker op om de financiering overeind te houden. Zo werden provinciale bezuinigingen het meetnet in Limburg helaas fataal. Een gevoelige aderslating!

zuiden en westen onder een deels decimeters dik sneeuwdek bedolven. Eind december was de sneeuw alweer beperkt tot het oosten, waar hij tot in de eerste januariweek bleef liggen. Daarna was het gedaan met de koude en kwam er somber kwakkelweer voor in de plaats.

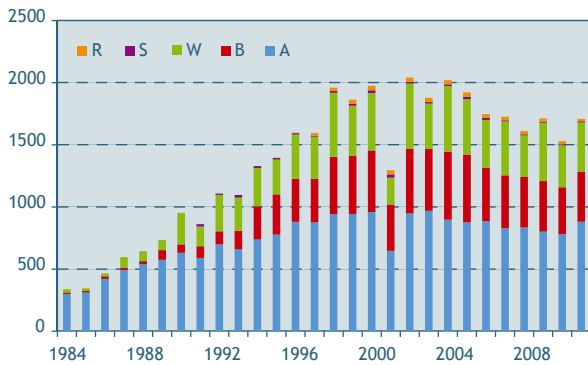
Daarna volgde een zeer warme lente, die met name in april en in de eerste helft van mei bijzonder droog en zonnig was. Het april-gemiddelde van 13,1 graden was gelijk aan de hoogst gemeten waarde ooit in 2007. Vanaf half mei en in juni werd het wisselvalliger, terwijl de zomer compleet verregende: volgens het KNMI was het de natste zomer sinds het begin van de metingen en de somberste in 14 jaar.

Resultaten 2011

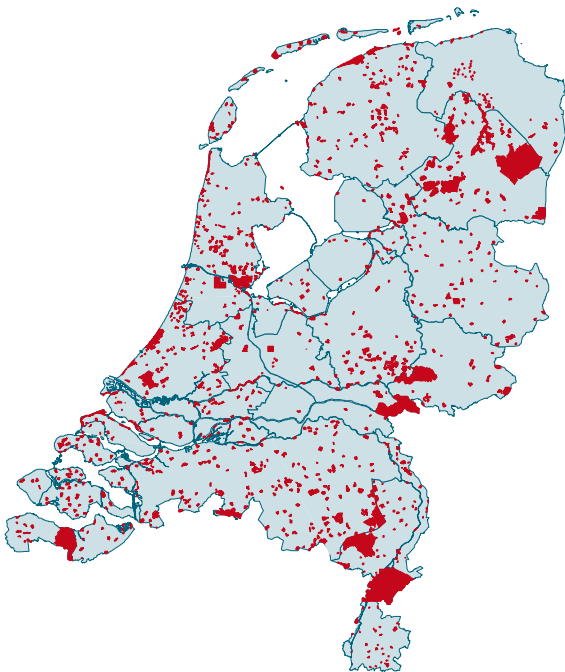
Het jaar 2011 was een van de beste jaren voor onze broedvogels sinds de start van het BMP in 1984. Ten opzichte van de gemiddelde indexwaarde over de voorgaande vijf jaren namen 60 soorten in aantal toe, terwijl 21 soorten stabiel waren en 27 soorten een afname vertoonden.

Winnaars van 2011

Tien soorten deden het bijzonder goed in 2011: de index lag meer dan 50% boven het gemiddelde over de afgelopen vijf jaren. Zeven soorten overwinteren grotendeels in Afrika bezuiden de Sahara, met name in de Sahel: Blauwborst, Rietzanger, Snor, Sprinkhaanzanger, Gekraagde Roodstaart, Gele Kwikstaart en Kwartel. Dat doet vermoeden dat onze vogels daar geschikte condities aantreffen. Een behoorlijke hoeveelheid regen in de periode voor de aankomst van onze broedvogels in de Sahel is erg belangrijk voor een geslaagde overwintering, weten we o.a. uit het indrukwekkende boek *Living on the Edge* van Leo Zwarts c.s. Een blik op de regenval-index voor de Sahel bevestigt dit vermoeden: het najaar van 2010 was het natste sinds de eeuwwisseling. Dat betekent dat er meer voedsel beschikbaar was, waardoor onze broedvogels makkelijker de winter doorkwamen en bovendien meer kans hadden om de linke tocht over Sahara, zee en half Europa te overleven. Of ze vervolgens ook in een betere conditie arriveerden en daarmee een

Figuur 1. Aantal getelde BMP-plots in de categorieën Alle soorten (A), Bijzondere soorten (B), Weide- en akkervogels (W), Stadsvogels (S) en Roofvogels (R), 1984-2011.

Figuur 2. Ligging van de 1709 in 2011 getelde BMP A, B, W, R & S-telgebieden.

De verdeling van de telgebieden over het land is heel behoorlijk, al zijn er wel wat regio's met een mindere dekking aan te wijzen. Zo is het erg mooi dat er op initiatief van het Groninger Landschap in 2012 een stapel nieuwe telgebieden in deze provincie is bijgekomen. Een dergelijk initiatief zou ook in Utrecht en het westelijk rivierengebied welkom zijn! De middels het Meetnet Agrarische Soorten (MAS) verzamelde data in Groningen en Flevoland zijn vooralsnog niet in het BMP opgenomen.

Weersomstandigheden

Onze standvogels kregen eind 2010/begin 2011 een naar huidige begrippen pittig wintertje voor de snavel. Vooral de decembermaand was problematisch, met veel sneeuw en lage temperaturen. Deze maand kon zich meten met de koudste decembers van de laatste 100 jaar. Een omvangrijk sneeuwdek was eerst vooral in het noorden en oosten des lands te vinden, maar vanaf 17 december waren ook grote delen van het

Autoclustering van invloed op resultaten?

Het is opvallend dat zo veel soorten goed presteerden in 2011 - het eerste jaar waarin het programma Autoclustering grootschalig werd toegepast. Zou dat toeval zijn? Dat is vrijwel zeker het geval.

Vergelijking Autoclustering en handmatige interpretatie

Tijdens de ontwikkeling van Autoclustering zijn de resultaten steeds vergeleken met de uitkomsten van handmatige uitwerking van broedvogelinventarisaties op basis van de interpretatiecriteria in de handleiding. Deze vergelijkingen zijn meerdere malen uitgevoerd, door verschillende (groepen van) tellers. De uitkomsten werden gebruikt om het programma verder te verbeteren. De afgelopen periode hebben we daarnaast gekeken naar de mogelijke effecten van de introductie van Autoclustering op de totale set van BMP-telgebieden. De nadruk lag daarbij op een vergelijking van de geconstateerde verschillen in aantallen van 2010 op 2011 voor de set van in 2011 ge-autoclusterde telgebieden (481) versus de set van gebieden die in beide jaren 'handmatig' werden uitgewerkt (1048).

Eerste resultaten

Over de resultaten wordt uitgebreider gerapporteerd in Limosa. Desondanks is het goed om hier al te melden dat de piekaantallen van een aantal Afrika-trekkers in 2011 geconstateerd zijn in zowel de ge-autoclusterde telgebieden als de handmatig geclusterde gebieden. Er zijn slechts 13 soorten die een significant verschil in aantalsverandering laten zien tussen beide deelsets. Dat is niet veel als je bedenkt dat je ook door toeval significante verschillen zult vinden wanneer je een zo groot aantal soorten doorrekenet.

Voor de betreffende soorten komt Autoclustering in bijna alle gevallen wat lager uit dan de handmatige uitwerking. Dit komt waarschijnlijk vooral doordat sommige 'handmatige' tellers wat flexibeler omgaan met datumgrenzen (bijv. Roodborst) of het aantal geldige waarnemingen (bijv. roofvogels), terwijl Autoclustering strikt de criteria volgt. Voor afzonderlijke telgebieden kunnen de gevolgen van de overstap naar Autoclustering overigens groter zijn; dat wordt vooral bepaald door de eventuele afwijkingen van de criteria die tellers er in de loop van de tijd op na zijn gaan houden. Maar op de hele set van telgebieden lijken de gevolgen dus zeer beperkt.

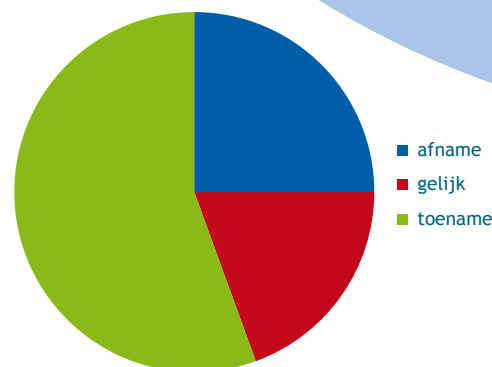
goed broedsucces scoorden, zullen de cijfers van het Constant Effort Site (CES) project hopelijk uitwijzen.

Hoe goed 2011 wel was voor de zeven Afrika-gangers, blijkt uit het feit dat ze alle de hoogste index sinds de start van het BMP in 1984 bereikten: de hoogste stand dus in 28 jaar! Het grootst was het verschil bij de Kwartel, een echte invasiegast. Kleine influxen vonden onder meer plaats in 1997 en 2008, maar de piek van 2011 (met meldingen in 233 BMP-gebieden) laat zich het best vergelijken met 1989, het laatste écht goede kwarteljaar in Nederland. Hopelijk kan het vele in 2011 aan de soort verrichte ringwerk ons meer vertellen over het broedsucces in Nederland en wellicht ook over leeftijd en herkomst van de vogels. Zouden ze (deels) zelf in 2011 in Afrika uit het ei zijn gekropen, en daarna naar onze regio gekomen? Al tijden doet die theorie de ronde, maar bewijzen zijn nog niet geleverd.

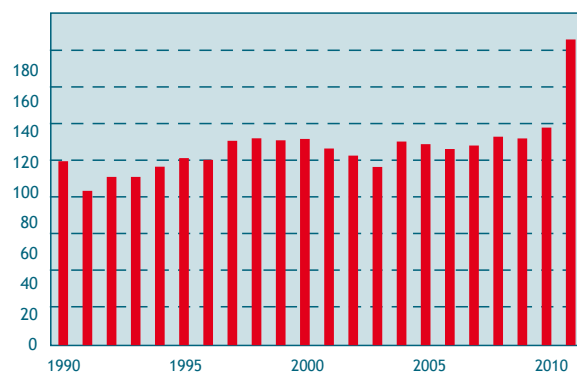
Van de genoemde Afrika-trekkers vertoont de trend van de Gele Kwikstaart de meeste gelijkenis met de regencijfers in de Sahel. Toch verklaart het Sahel-verhaal niet alles. De toename was het grootst in de toch al goed met Gele Kwikstaarten bedeelde noordelijke zeeleigebieden (waar de soort ook floreert), en veel minder in vergelijkbare habitat in Zuidwest-Nederland. Al even boeiend is dat de toename het grootst was in plots die in normale jaren erg matig bezet zijn. Het lijkt er dus op dat de beste gebieden al vol zaten en dat vervolgens ook meer marginale habitat benut is. Buiten het landbouwgebied vond geen duidelijke toename plaats.

Nog veel onduidelijk

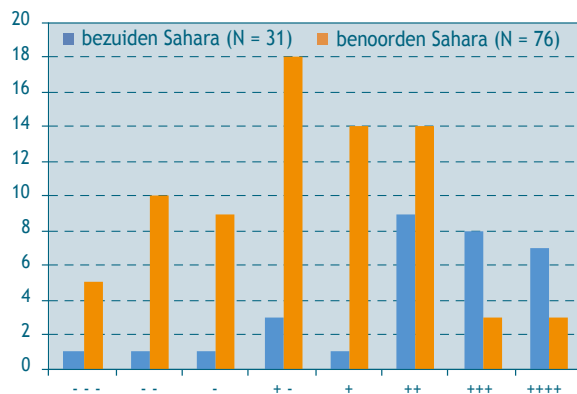
De BMP-cijfers ondersteunen dat weersomstandigheden en habitatveranderingen in de Afrikaanse overwinteringsgebieden voor een belangrijk deel het lot van veel van onze trekvogels verklaren. In een recent artikel

Figuur 3. Resultaten broedseizoen 2011 van 108 BMP-soorten ten opzichte van de gemiddelde indexwaarde in 2006-2010. Afname=>5% lager, Toename = >5% hoger.

Figuur 4. Trend van 19 in de Sahel overwinterende broedvogels, 1990-2011.

Figuur 5. Aantalontwikkeling van 106 BMP-soorten in 2011, opgesplitst naar overwinteringsgebied. Uitgezet is het verschil tussen de index van 2011 en de gemiddelde index van 2006-2010. --- = afname 26-50%, -- = afname 10-25%, - = afname 6-10%, ++ = afname/toename max. 5%, + = toename 6-10%, ++ = toename 11-25%, +++ = toename 26-50%, ++++ = toename >50%.

Torenvalk, inmiddels op een dieptepunt beland.
Foto: Ran Schols

in Bird Study komen onderzoekers van de British Trust for Ornithology (BTO) tot de conclusie dat overwinteraars in vochtige Afrikaanse habitats het moeilijker hebben dan soorten die drogere winterhabitats prefereren. Wel waarschuwen de Britten voor een te simpele voorstelling van zaken. Denk alleen al aan het feit dat veel vogels in de loop van het winterhalfjaar op diverse locaties in Afrika verblijven: zijn die allemaal even belangrijk en hoe veel uitwijkmogelijkheden zijn er als een keten in de schakel al dan niet tijdelijk uitvalt? Op dat vlak valt nog veel te onderzoeken in de overwinteringsgebieden, onder meer via zenderonderzoek.

Drie van de tien winnaars in 2011 vertoeven 's winters niet bezuiden de Sahara: Grauwe Gans, Roodborsttapuit en Putter. De Grauwe Gans nam voor het 13e jaar op rij toe. Toch zijn er tekenen dat de toename afvlakt: zo stabiliseerde de stand in het voor de soort belangrijke rivierengebied. In het noordelijk zeeleigebied werd zelfs een kleine afname gevonden, maar de zuidelijk zeelei en de hoge zandgronden lieten juist een verdere toename zien. Binnen het BMP zijn te weinig telgebieden in stedelijk gebied beschikbaar om de huidige trek van broedende Grauwe Ganzen naar stedelijk gebied goed vast te leggen; mogelijk zal dit verschijnsel wel uit de MUS-tellingen naar voren komen.

Roodborsttapuit en Putter behaalden eveneens de hoogste score sinds 1984. De welhaast onstuitbare opmars van de Roodborsttapuit komt ook tot uiting in het steeds bredere scala aan habitats waarin de soort gemeld wordt, zoals bermen in intensief agrarisch gebied, moerassen en industrieterreinen. De trend van de Putter vertoont al vanaf het begin van BMP een stijgende tendens, waaraan kennelijk nog steeds geen einde is gekomen. De toename was ditmaal het grootst in Laag-Nederland, terwijl op de hoge zandgronden juist een kleine afname werd geconstateerd.

Verliezers van 2011

Van de zes soorten die het slecht deden ten opzichte van de voorgaande vijf jaren zijn er vier die niet bezuiden de Sahara trekken. Het gaat om Torenvalk, Waterhoen, Kruisbek en Sijs. De Torenvalk vertoont al jaren een afname, maar deed het nog niet eerder zo slecht als in 2011. Hij is vrijwel verdwenen uit de bossen op onze zandgronden. De in agrarisch gebied broedende valken hadden ondanks het matige muizen-

jaar wat betere broedresultaten dan in 2010 (overzicht R.G. Bijlsma in De Takkeling).

De langetermijntrend van het Waterhoen was al licht negatief, maar de laatste jaren gaat het plots snel bergafwaarts, met in 2011 de laagste index sinds de start van de tellingen in 1984. Heeft de koude decembermaand het sluipende proces een zetje gegeven? De afname is relatief groot in het zeeleigebied (vooral het zuidwesten) en in het rivierengebied.

Bij de Kruisbek is het wachten op een invasiejaar, waarna er steevast wat vogels in onze naaldbossen achterblijft om te broeden. De Sijs wil maar niet echt doorbreken als broedvogel.

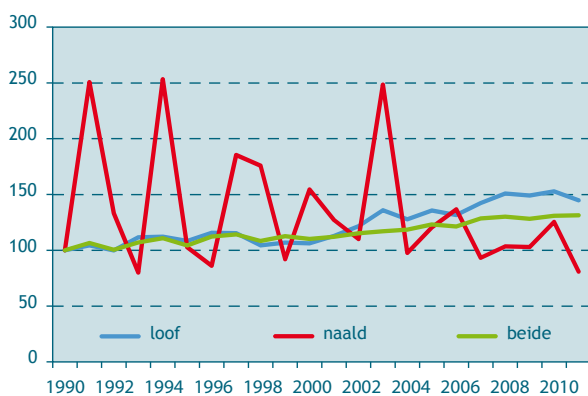
In een jaar waarin de Sahel-gangers er in positieve zin uitspringen, presteren twee daar overwinterende soorten het toch nog om beroerd te scoren. Met de Zomertaling en de Zomertortel is dan ook echt wat aan de hand. De Zomertaling kende rond de eeuwwisseling een korte opleving, maar kachelt sindsdien weer achteruit, met 2011 als voorlopig dieptepunt.

Dat het beroerd met de Zomertortel gaat, zal menig vogelaar bekend zijn. De index was ditmaal vrijwel net zo laag als die in 2010. Het enige positieve dat hieruit geconcludeerd kan worden is dat de afname even een pas op de plaats lijkt te maken.

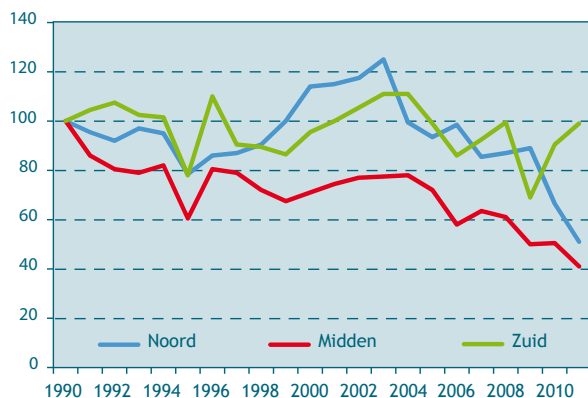
Rode Lijst-soorten

Voor veel soorten van de Rode Lijst was 2011 een behoorlijk goed jaar. Liefst 16 van de 29 via het BMP gevolgdde soorten deden het beter dan gemiddeld over de afgelopen vijf jaar, de andere waren stabiel (4) of namen verder af (9). Ook bij veel Rode Lijst-soorten spelen de gunstige winteromstandigheden in Afrika een fikse rol: acht van de tien soorten die een stijging van meer dan 10% ten opzichte van het gemiddeld over 2006-2010 lieten zien, overwinteren bezuiden de Sahara. Naast de al genoemde soorten vallen ook Boomvalk, Grutto, Koekoek, Boerenzwaluw, Spotvogel en Grauwe Vliegenvanger in deze categorie. Daarmee is echter niet gezegd dat de problemen voor deze soorten nu verholpen zijn. De gemiddelde index voor de Afrikagangers onder de Rode Lijst-soorten bedraagt nu 80% ten opzichte van de index in 1990. Het slechtst staan Zomertortel (21%), Zomertaling (39%), Grutto (61%), Boomvalk (63%) en Spotvogel (64%) ervoor.

Diverse voornamelijk in Europa overwinterende soorten laten ook lage scores zien, met name Ransuil (19%), Patrijs (29%),

Figuur 6. index van 29 standvogels van bos, 1990-2010

Figuur 7. Gemiddelde index van Kuifmees en Zwarte Mees in bossen op zandgrond van het noorden (Drenthe, Groningen, Friesland), midden (Utrecht, Gelderland, Overijssel) en zuiden van het land (Noord-Brabant, Rijk van Nijmegen, Limburg), 1990-2011.

Opmerkelijk vogelnieuws augustus-september 2012

*Putter, hoogste stand vanaf 1984.
Foto: Michel Geven*

Veldleeuwerik (44%), Kneu (49%), Matkop (52%), Wintertaling (54%), Huismus (55%) en Ringmus (56%).

Standvogels van bossen

Tot slot een blik op de aantalsontwikkeling van 29 in onze regio overwinterende broedvogels van bossen. Deze groep beleefde een mager jaar, de index was de laagste sinds 2004. Deels wordt dat veroorzaakt door een afname van soorten die vrijwel altijd minder scoren na een koude winter, zoals Winterkoning en (in mindere mate) Heggenmus. Een uitsplitsing naar voorkeuren voor loof- en naaldbos brengt nog een aspect aan het licht: de ontwikkeling in naaldbos is beduidend negatiever dan die in de niet immer groene tegenhanger. De trend in naaldbos wordt behoorlijk getekend door invasieve soorten als Kruisbek en - in mindere mate - Sijs, maar feit is dat de naaldbosbewoners het sinds 1990 niet zo slecht hebben gedaan. Tekenend is wellicht de ontwikkeling bij twee naaldbossoorten bij uitstek: Kuifmees en Zwarte Mees. Beide nemen al enige jaren af, de Zwarte Mees bereikte zelfs de laagste indexwaarde sinds 1990. De redenen hiervoor zijn onduidelijk, maar de combinatie van habitatverlies (omzetting van naald- in loofbos) en de pit-tige winter speelt mogelijk een rol.

Opvallend is dat de afname van naaldbosmezen niet overall gelijk lijkt te zijn. De trend in de zandgrondbossen van het noorden en midden des lands is de laatste jaren goed vergelijkbaar, maar in het zuiden is het beeld een stuk positiever.

Alle tellers worden weer van harte bedankt voor hun geweldige inspanningen!

● **Jan-Willem Vergeer, Arend-Jan van Dijk (Sovon) & Calijn Plate (CBS)**

Hartverwarmend was de melding van een geslaagd broedgeval van een Hop in Noord-Limburg. Het werd pas na het uitvliegen van tenminste één jong bekendgemaakt in verband met de rust rondom de broedplaats. Het is het eerste geslaagde broedgeval sinds 1995 van deze soort, die begin jaren zeventig als min of meer jaarlijkse broedvogel uit ons land verdween. Zou er een kans op terugkeer van deze zuidelijke soort zijn? De laatste jaren worden weer wat vaker roepende vogels gehoord, onder andere in de Achterhoek.

Vanaf 20 augustus (Schiermonnikoog en Malden Gld) werden er nogal wat Kleinste Jagers gezien (Waarneming.nl). Ze verschenen aanvankelijk relatief vaak landinwaarts, met bijvoorbeeld op 22 augustus binnenlandwaarnemingen in Groningen (Sellingen), Overijssel (Raalte), Utrecht (Veenendaal, Lopik), Noord-Holland (Alkmaar, Hilversum) en Zuid-Holland (Kinderdijk, Nieuw-Lekkerland, Bergambacht). De dagen daarna was de beurt in toenemende mate aan de kust, met op 31 augustus zelfs 10 Kleinste Jagers langs Ameland en 5 bij Westkapelle. Binnenlandwaarnemingen zijn bij deze soort, die o.a. muizen, insecten en kleine vogels bejaagt, waarschijnlijk normaler dan bij de overige jagers.

Eind augustus en begin september worden onder coördinatie van Sovon tegenwoordig drie simultaantellingen georganiseerd op slaapplaatsen van Reuzensterns. Ze leverden de afgelopen jaren steeds maxima van rond 90 vogels op. Ditmaal werden er echter op 24 augustus 111 geteld, waarvan het merendeel zoals gebruikelijk bij het Lauwersmeer en aan de Friese IJsselmeerkust verbleef. Dit onderstreept het belang van ons land als stopplaats van Reuzensterns die op weg zijn van de broedplaatsen in het Oostzeegebied naar de overwinteringsgebieden in tropisch Afrika.

Begin september leek er ook beweging te zitten in de Zwarte Mezen. Ze verschenen in stadstuinen en uiterwaarden, terwijl trektellers mooie aantallen noteerden op plekken waar het landschap tot enige kanalisatie van de trek leidt (Trekellen.nl). Voorbeelden zijn De Horde in de Lopikerwaard met 422 trekkers op 5 september en Ketelbrug/Kamperhoek met 501 op 9 september. Half september, met voor mezentrek ongunstige stevige westenwinden, viel de trek stil. Bij het verschijnen van dit nummer zullen we weten of de trek daarna zodanig heeft doorgezet dat we kunnen spreken van een ouderwetse invasie.

Dat geldt ook voor de Gaaien, die al vroeg in september trekneigingen leken te heb-

ben. Op verschillende trektelposten werden tot 50 strak doorroeiende Gaaien gezien. Meestal valt de trekpiek bij deze soort in de laatste twee weken van september en de eerste twee van oktober. Op het moment van schrijven (half september) valt er dus nog niet te zeggen of de Gaaien opnieuw, net als twee jaar geleden, massaal op de wieden gegaan zijn. Dat zou wel verbazen, want meestal zit er een jaar of vijf tussen invasies.

*Een geslaagd broedgeval van een Hop in Nederland! Op de foto een oudervogel met jong. Noord-Limburg, 22 juni 2012.
Foto: Huub Crommentuyn*

